

[B] **KWALITEITSMAOÏSME OP DE VRIJE MARKT.
EEN NIEUW BOEK VAN HANS ACHTERHUIS**

De val van de Berlijnse muur betekende het einde van het communisme. Het kapitalisme bleef over als blijkbaar de enige manier in de toekomst om samenlevingen te laten overleven en floreren. De wereldwijde financiële crisis lijkt ook dat geloof in de grond te boren. Voor Hans Achterhuis is het de gelegenheid om in de lijn van zijn vorige boek, *De erfenis van de utopie*, een verrassende en interessante vraag te stellen en te proberen die te beantwoorden: is het kapitalisme niet ook een utopie die naargelang ze gerealiseerd geraakt aan haar eigen dystopische effecten ten onder gaat? Het is een vraag die tegenwoordig ook door anderen wordt gesteld en positief beantwoord; zie bijvoorbeeld het boek van Alain Supot, *L'esprit de Philadelphie* (Paris, Seuil, 2010).

Dé ideologische vormgever van de kapitalistische utopie is volgens Achterhuis verrassend genoeg de Amerikaanse schrijfster en filosofe Ayn Rand (schuilnaam van Alissa Rosenbaum) onder meer met haar werk *Atlas Shrugged* (1957). Volgens herhaalde peilingen is dit het invloedrijkste boek van de vorige eeuw in de VS; het is nog altijd, ook te midden van de crisis, een bestseller. Ayn Rand verdedigde wat bekend staat als een ongenadig *rugged individualism*. Zij was de mentor van Alan Greenspan, die ook de ideeën van de twee voornaamste neoliberale economen, Friedrich von Hayek en Milton Friedman, vlees en bloed gaf. Zij zagen het neoliberalisme als de antipode van het communisme.

In het eerste deel van het boek doet Achterhuis de neoliberale utopie van Rand uit de doeken, waarbij hij ook de relatie van het neoliberalisme met het neoconservatisme bespreekt. Achterhuis maakt gebruik onder meer inzichten over het neoliberalisme uit colleges van Michel Foucault in de jaren zeventig die pas in 2004 werden uitgegeven. In het tweede deel behandelt Achterhuis het ontstaan van de vrije markt na een lange geschiedenis waarin markten slechts randfenomenen waren en “het economische” ingebed was in een manier van leven die was gekenmerkt door “gemeenheid” (denk aan de *commons*), wederkerigheid en herverdeling. Hij steunt hier onder meer op inzichten van de befaamde econoom en criticus van het kapitalisme, Karl Polanyi (*The Great Transformation*, 1943).

Paradoxaal genoeg blijkt het ontstaan van de markteconomie allesbehalve een natuurlijk proces te zijn. De realisering van de “vrije” markt vereiste drastisch overheidsingrijpen en maatschappelijke disciplineren en blijft dat doen, meer en meer, tot nu toe. Via korte, zowel thematische als aan belangrijke denkers gebonden beschouwingen bespreekt Achterhuis in deel drie de geleidelijke ontwikkeling van het fenomeen van de markt-samenleving, waarin ondanks alles toch bepaalde “traditionele” waarden getransformeerd blijven gelden (zo neemt wederkerigheid bijvoorbeeld de vorm aan van de sociale zekerheid).

Deel vier behandelt dan de “gerealiseerde kapitalistische utopie” van de neoliberalen Hayek en Friedman, die even activistisch en utopisch blijken te zijn als Marx en Lenin. Met behulp van Nederlandse en buitenlandse studies (onder andere van Naomi Klein en ook van zichzelf) ontsluit Achterhuis allerlei dystopische schaduwzijden die het einde van het kapitalisme lijken aan te kondigen, tenminste het kapitalisme in zijn neoliberale vorm. Een kwarteeuw neoliberale globalisering heeft geleid tot minder groei en grotere sociale verschillen. De neoliberale samenleving lijkt paradoxaal genoeg gekenmerkt door steeds grotere controle en toezicht. Steeds meer nieuwe aspecten van het leven (zoals zorg en onderwijs) maar ook almaar meer gemeenschappelijke goederen (zoals watervoorziening) worden gefiltreerd en overgenomen door de markt en haar neoliberale mentaliteit. In de lijn van Polanyi (en anderen) pleit Achterhuis voor een herstel van het evenwicht tussen markt, staat en burgermaatschappij (*civil society*), waarbij de markt, maar ook de staat zich niet al te veel verzelfstandigen ten aanzien van de burgermaatschappij. Een nieuw Keynesianisme, aangepast aan de huidige omstandigheden, moet het neoliberalisme dringend aflossen.

Men kan zich de vraag stellen of het beeld dat Achterhuis schetst (met behulp van onder meer Naomi Klein) van een soort liberaal complot van Hayek en Friedman om alles te onderwerpen aan de markt, wel klopt met de werkelijkheid. Toch lijken allerlei recente ontwikkelingen in het laatkapitalisme inderdaad te wijzen op dystopische fenomenen, waardoor het kapitalisme zelfs kenmerken gaat vertonen die men alleen in een sovjetsysteem zou

verwachten. Deel vier levert dan ook spannende lectuur op. Zo bespreekt Achterhuis de recente invoering van de zorgmarkt in Nederland, waarbij de overheid zich meer en meer uit de zorg terugtrekt en die overlaat aan de vrije markt. Die zorgmarkt lijkt echter niet tot betere zorg te leiden, maar vooral tot toename van steeds meer controle en toezicht (ik ontdekte hier de nieuwe term “kwaliteitsmaoïsme”). Gelijkaardige problemen kan men vaststellen wanneer bijvoorbeeld universitaire instellingen het slachtoffer worden van vermarkting. Achterhuis gaat ook even in op het veelbesproken fenomeen van de absurd hoge bonussen die nog altijd, ook na de financiële crisis, aan managers en bankiers betaald worden. Het gaat hier blijkbaar niet zonder meer om extreme vormen van hebzucht van perverse individuen. Achterhuis verwijst naar onderzoek naar de eigenaardige “performativiteit” van economisch-theoretische beschouwingen die deze bonussen als normaal verklaren, wat ertoe leidt dat men de effectieve uitbetaling gerechtvaardigd vindt. Wat ook zou meespelen, is het fenomeen van de mimetische begeerte die ertoe leidt te willen wat anderen willen: wanneer er één begint kunnen de anderen niet achterblijven. Nadenken over dit soort fenomenen leert volgens Achterhuis ook waar een eventuele oplossing kan liggen: in verantwoordelijk handelen van individuen en instellingen uit de *civil society* die zich, op basis van deugden als wijsheid, moed en rechtvaardigheid, daadwerkelijk verzetten tegen bepaalde uitwassen. Deze vraag is echter niet te ontwijken: hoe kunnen die deugden overeind blijven in een maatschappij die wordt gekenmerkt door mimetische begeerte en losgeslagen rationaliteit?

Hoe dan ook, we lijken vandaag de dag geconfronteerd te worden met zeer reële paradoxen. Nu ze er eenmaal is, lijkt alleen de vrije markt in staat de enorme mensenmassa's van vandaag en morgen in leven te houden (zie China en India); tegelijk lijkt die vrijheid zelf weer te leiden tot dystopie. Zonder vrije markt kan het niet, maar toch moet die vrijheid aan banden worden gelegd: de kwadratuur van de cirkel?

HERMAN DE DIJN

HANS ACHTERHUIS, *De utopie van de vrije markt*.
Rotterdam, Lemniscaat, 2010, 320 p.